

VASELE MINIATURALE DIN AȘEZAREA CUCUTENIANĂ ROMA-BALTA LUI CIOBANU (JUDEȚUL BOTOȘANI): FUNȚIONALITATE ȘI SEMNIFICAȚII

BY
MIHAELA BLAGOCIN*

Abstract:

This study presents the shapes of miniature vessels and miniaturized objects discovered in the Cucutenian settlement Roma-“Balta lui Ciobanu”, providing a detailed analysis of manufacturing techniques and archaeological context, highlighting their cultural and functional significance. Technologically, two categories of vessels are distinguished, one that imitates life-size vessels, both by the fine paste, the finishing process, and by the precise ornamental technique. Another category made of coarse paste, carelessly processed, with a rough surface with visible traces of fingerprints, this last category was probably made by children or apprentices in the pottery initiation process. The study also presents several hypotheses regarding functionality, each of these hypotheses being justified by the context of the discoveries, since the place of discovery can influence a possible functionality. We have made various analogies with miniature vessels discovered in contemporary archaeological resorts, where miniature vessels have had multiple roles in the life of prehistoric communities.

Keywords: *Cucuteni culture; miniature vessels; functionality; cultural significance; Roma-“Balta lui Ciobanu” (Botoșani County); archaeological context.*

INTRODUCERE

În studiul de față vom analiza vasele miniaturale descoperite în urma cercetărilor sistematice din așezarea cucuteniană Roma-Balta lui Ciobanu din județul Botoșani, aferentă fazei B a culturii Cucuteni. Descoperirile din acest sit includ un ansamblu variat de 47 vase miniaturale întregi și fragmentare, obiecte de mobilier în miniatură, care pot oferi în urma analizelor perspective importante asupra practicilor economice, modul în care ritualurile au influențat viața și structura aceste comunități. Vasele miniaturale au fost descoperite într-o varietate de complexe arheologice (locuințe, anexe, gropi de depunere sau descoperiri fortuite (passim), oferindu-ne oportunitatea de a analiza aceste vase mai puțin cercetate. Prin metodologiile evidențiate mai jos, acest studiu își propune să analizeze funcțiile și semnificațiile acestor obiecte în miniatură, contribuind la reconstrucția contextului cultural al comunității cucuteniene.

* Doctorand, Școala Doctorală „Școala de Studii Avansate a Academiei Române” (SCOSAAR), specializarea „Istorie și Arheologie”, Institutul de Arheologie Iași; blagocinm@gmail.com.

CONTEXT GEOGRAFIC ȘI ISTORIC

Punctul *Balta lui Ciobanu* (com. Roma, jud. Botoșani), se află pe un boț de deal, fiind aplatat în partea sudică a Podișului Sitna, pe interfluviul Sitna-Cotârgaci.

Coordonatele geografice 47°49'33,00" latitudine nordică și 26°34'49,00" longitudine estică¹ (**Pl. I**). Poziția dominantă a sitului oferă o bună vizibilitate asupra văii Cotârgaci, în imediata apropiere a unor surse de apă, ceea ce a creat condiții favorabile pentru locuire². Stațiunea a fost descoperită prin cercetări de suprafață de către profesorul Mihai Pavel în anul 1980³.

Campaniile de cercetare arheologică sistematică au fost realizate sub coordonarea cercetătorilor Dragomir Popovici, Constantin Buzdugan și Ioan Alexoaie în anii 1985-1986⁴.

Cu o suprafață estimată de aproximativ 2 hectare, așezarea a fost investigată cu atenție, conducând la dezvelirea unei suprafețe de 640 m² și descoperirea a 12 locuințe de suprafață și a 12 gropi menajere, fiind asociată culturii Cucuteni, faza B⁵ (**Pl. II**).

DEFINIREA CONCEPTULUI DE MINIATURĂ

Vasele miniaturale sunt considerate ca fiind expresii comune ale procesului miniaturismului⁶ și sunt descoperite în cantități semnificative în contexte domestice, funerare și cultice. Conceptul de miniatură este strâns legat de raportul său cu obiectul original sau prototipul său. Miniatura reprezintă, în esență, o versiune la scară redusă a unui alt obiect, fie el natural sau artificial. Prin urmare, semnificația miniaturii și semnificația obiectului original sunt adesea corelate, deși această corelație nu este întotdeauna uniformă în toate circumstanțele⁷.

În analiza sa asupra figurinelor neolitice considerate miniaturi, Douglass Bailey a identificat două perspective diferite în ceea ce privește conceptul de miniaturizare. Prima perspectivă se referă la reducerea la scară, unde o miniatură este definită ca fiind „un obiect redus proporțional cu originalul”, adică o replică la o scară specifică în comparație cu obiectul original⁸. A doua abordare propusă de Douglass Bailey se concentrează pe utilizarea corpului uman ca punct de referință în evaluarea dimensiunilor. În această perspectivă, există o singură relație scalară semnificativă, și anume relația între „corpul uman și obiect”. Această abordare sugerează că dimensiunile obiectelor pot fi clasificate în trei categorii: la scară naturală, mai mici decât la scară naturală și mai mari decât la scară naturală⁹. Atât figurinele zoomorfe, care sunt reprezentări miniaturizate ale animalelor, cât și ceramica miniaturizată, care include vasele miniaturale, pot fi evaluate în funcție de aceste distincții privind dimensiunile lor în raport cu scară naturală, mai mici sau mai mari decât scară naturală¹⁰.

¹ ȘOVAN 2016: 368; POPOVICI *et al.* 1992:12.

² POPOVICI *et al.* 1992: 12.

³ ȘOVAN 2016: 368.

⁴ POPOVICI *et al.* 1992: 12.

⁵ POPOVICI *et al.* 1992: 12-59.

⁶ BAILEY 2005: 34.

⁷ FOXHALL 2015: 1.

⁸ BAILEY 2005: 28.

⁹ BAILEY 2005: 20-29.

¹⁰ BAILEY 2005: 38.

SEMNIFICAȚIA CULTURALĂ ȘI FUNCȚIONALĂ A ARTEFACTELOR MINIATURALE

Dimensiunile vaselor miniaturale descrise de cercetători pot varia în funcție de contextul studiului și criteriile de definire stabilite. De exemplu, pentru vasele miniaturale descoperite în așezarea neolitică de la *Selevac* (Serbia), Ruth Tringham și Mirjana Stevanovic au constatat că diametrul marginilor acestora este mai mic de 10 cm¹¹. Leslie. A. Hammond a utilizat 10 cm ca limită de dimensiune pentru vasele miniaturale din situl *Tegean* (Grecia)¹². Vasele miniaturale au fost interpretate în diverse moduri: ca instrumente pentru practicarea activităților cultice adecvate sau a conceptelor religioase, ca obiecte de jucărie sau simboluri, pentru funcția votivă simplă și nepractică atribuită miniaturilor și pentru scopuri practice sau funcționale în cazul miniaturilor cu un scop precis¹³. În contrast, în așezarea culturii Lengyel de la *Čatež-Sredno Pojle* (Slovenia), dimensiunea interpretată de Alenka Tomaž depășește 6 cm atât în înălțime, cât și în diametru¹⁴. În așezările din Valea Tennessee-Cumberland și în Valea Inferioară a Râului Ohio, Barker Carey a definit vasele miniaturale ca fiind cele care măsoară mai puțin de 12 cm atât în înălțime, cât și în diametrul corpului¹⁵. Suzanne Richard încadrează artefactele miniaturizate din așezarea *Khirbat Iskandar* (Iordania), într-un interval de dimensiuni, având înălțimea cuprinsă între 1,6 și 10,3 cm¹⁶. În articolul „*Pottery Inventory and the Beginning of the IVth Dynasty*”, Miroslav Bárta interpretează un vas miniatural ca fiind o farfurie mică sau castron fabricat din lut, având o lățime sau înălțime de aproximativ 10 cm¹⁷.

Conform *New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, editat de Lesley Brown, o miniatură este o imagine sau o reprezentare la scară mică, iar miniaturizarea reprezintă procesul de producere într-o versiune mai mică¹⁸.

METODOLOGIE

Analiza vaselor miniaturale din așezarea cucuteniană *Roma-Balta lui Ciobanu*, implică aplicarea diferitelor metode de cercetare pentru a înțelege funcționalitatea și semnificația acestor artefacte. Pentru realizarea aceste lucrări am integrat abordări de cercetare diferite pentru înțelegerea rolul ceramicii miniaturale și a obține informații despre sistemele sociale, economice și religioase ale comunității preistorice.

Analiza documentară a literaturii de specialitate, unde sursele sunt într-adevăr insuficiente, câteva concluzii ne ofera indicii privind interpretarea acestor vase.

Analiza metodelor și a tehnicilor de producție, prin aceasta metodă au fost analizate tipurile de pastă ceramică, incluziunile, metodele de arderea și tehnici de finisare. Analiză detaliată a ansamblului ceramic la nivel macroscopic, a fost realizată cu o lupă de mână. Scopul acestor

¹¹ TRINGHAM, KRSTIĆ 1990: 348.

¹² HAMMOND 1998: 15.

¹³ HAMMOND 1998: 15-20.

¹⁴ TOMAŽ 2005: 263.

¹⁵ CAREY 2006: 15.

¹⁶ RICHARD 2019: 818.

¹⁷ BARTÁ 1995: 15.

¹⁸ BROWN 1993: 1781.

examinări a fost să identific incluziunile, frecvența acestora și să evaluez atât duritatea, cât și culoarea obținută după ardere.

Analiză statistică a formelor ceramice, a fost realizată pe baza anumitor caracteristici, precum, factură, formă, dimensiuni și tehnică de ornamentare.

Analiza contextuală a fost realizată pe baza documentației disponibile și a materialului arheologic descoperit a determinat într-o mare măsură interpretarea funcționalității.

Analiza comparativă a fost folosită pentru a identifica anumite diferențe și similitudini între artefactele descoperite din diferite așezări și perioade.

PREZENTAREA DESCOPERIRILOR

Ansamblul ceramic pe care l-am inclus în analiza cantitativă este constituit dintr-un număr de 47 vase miniaturale descoperite în timpul săpăturilor de salvare în anii 1985-1986, de către cercetătorii Dr. Popovici, C. Buzdugan, I. Alexoae

Identificarea formei este extrem de importantă pentru a intelege mai bine utilizarea și funcționarea acestor artefacte. Ansamblu de vase miniaturale conține o varietate de forme, acestea au fost clasificate pe baza formelor de vase care prezintă similități cu formele vaselor în marime naturală, utilizând catalogul propus de Linda Ellis pentru cultura Cucuteni-Tripolie¹⁹ și catalogul formelor din volumul lui Ștefan Cucuș, *Faza Cucuteni B în Zona Subcarpatică Moldova*²⁰.

A fost creată o bază de date în Microsoft Access, unde prelucrarea statistică a fost realizată după factură, formă, dimensiuni și tehnica de ornamentare, deși documentarea formei și dimensiunilor vaselor este fundamentală în timpul clasificării, pentru a obține o perspectivă mai amplă pe baza dicționarilor de termeni, au fost codificate tehnicile de finisare a suprafețelor, compoziția pastei, tehnici de ardere, fondul pictural și culoarea picturii, acestea pot oferi indicii despre rolul distinctiv pe care îl îndeplinește fiecare vas. Importarea datelor în Microsoft Excel și realizarea graficelor, a rezultat identificarea unui standard pentru forma vaselor comune (**Pl. IX**).

Castroanele domină în mod semnificativ corpusul artefactelor miniaturale, având o varietate de forme. Unele au o formă tronconică înaltă cu gura ușor evazată și umărul abia perceptibil, în timp ce altele au gura răsfrântă și partea superioară înclinată oblic, cu un umăr mai pronunțat. Există și un alt tip de castron, care este perfect tronconic, cu pereții ușor arcuiți spre interior și o gură largă. Este important de menționat că nu toate aceste castroane sunt decorate și au un diametru cuprins între 7,5 și 10 cm, și o înălțime situată între 3 și 5,5 cm (**Pl. IIIA; Pl. IIIB; Pl. IIIC; Pl. IIID**). Majoritatea castroanelor miniaturale au fost supuse unei arderi uniforme, rezultând o nuanță roșu-cărămiziu sau roșu-brun, caracteristică. Aceste vase sunt realizate dintr-o pastă semifină sau fină și prezintă o suprafață netedă sau ușor lustruită²¹. De obicei, aceste vase sunt realizate fără decor, probabil datorită funcționalității lor, fiind destinate depozitării diverselor produse sau poate folosite la gătit, așa cum indică culoarea negricioasă a fundului acestora²². Sunt totuși și unele exemplare decorate cu pictură (din păcate precar conservată), constând din benzi brune dispuse într-un model cruciform, realizate în stil ε (**Pl. IIIA.2b; Pl. IIIC.16b; Pl. IIID.19b**). Alte două **castroane mici** (boluri) fabricate dintr-

¹⁹ ELLIS 1984: 36.

²⁰ CUCUȘ 1999: 253-254.

²¹ CUCUȘ 1999: 117.

²² CUCUȘ 1999: 80-81.

o pastă grosieră (**Pl. IIID.24a-b,25a-b**), au fost probabil folosite pentru depozitare. Aceste mici boluri prezintă o formă neregulată și deformări cu urme de amprentă digitală, iar pe baza formelor și a dimensiunilor nu poate imita un vas în mărime naturală. Trebuie să avem în vedere și ipoteza că unele dintre aceste obiecte ar fi putut fi modelate de copii sau, cel puțin, de către persoane neinstruite în tehnologia ceramică (**Pl. IIID.24a-b,25a-b**). Astfel, unele dintre deformările observate ar putea fi rezultatul încercărilor de imitare mai puțin reușite.

Cupele sunt de asemenea foarte bine reprezentate. Cupa, cu semnificația sa asociată practicilor sociale legate de recipiente pentru lichide, este considerată cea mai diversă și variată în cadrul artefactelor miniaturale. În conformitate cu descrierea, cupele sunt clasificate în două categorii distincte în funcție de caracteristicile lor morfologice. Prima categorie constă în cupe de forma unui pahar, caracterizate printr-o înălțime maximă de 6,5 cm. De exemplu, primul specimen (**Pl. IV.1**) este definit prin forma sa tronconică, bază îngustă și buza tăiată drept și ușor rotunjită. Alte exemple (**Pl. IV.2** și **Pl. IV.3-4**) prezintă o formă bitronconică, cu o zonă mediană rotunjită, o gură puțin evazată și un fund îngust. Cea de-a doua categorie cuprinde cupe (**Pl. IV.5-9**) cu formă bitronconică, profil rotunjit și ascuțit, gură dreaptă sau ușor evazată. Aceste cupe au o înălțime de 5,5-6,5 cm. Majoritatea cupelelor miniaturale sunt întregibile și prezintă un grad variat de detalii și complexitate. În plus, în același ansamblu de artefacte, se identifică prezența a două pahare globulare cu marginea buzei rotunjită, fragmentate sau parțial fragmentate (**Pl. V.3-4**). Aceste vase au o înălțime de 3,5 și 4 cm, contribuind astfel la extinderea diversității și complexității formelor artefactelor miniaturale.

Cupele modelate din pastă semifină sau fină reflectă o atenție considerabilă acordată calității materialelor utilizate și procesului de modelare și decorare. Culoarea predominantă a acestor vase, care variază de la maro la roșu-cărămiziu, este influențată de procesul de ardere, indicând un control relativ ridicat al temperaturii în timpul acestuia și sugerând tehnologia de fabricație utilizată de meșteșugari. În unele cazuri, suprafața cupei este acoperită cu un strat de angobă roșu, semn al unei tehnici decorative menite să asigure un finisaj neted și lucios. Un număr mai restrâns de cupe prezintă decor pictat monocrom pe fundul pastei roșu-cărămiziu sau brun, caracterizându-se prin ornamente aplicate în două zone distincte, separate de benzi de dungă verticale. Aceste desene sunt de obicei realizate într-un singur ton, de regulă roșu, cu margini evidențiate în brun (**Pl. IV.5,7**).

Un exemplu notabil este o cupă miniaturală cu formă bitronconică și profil ascuțit (**Pl. IV.9**), realizată din pastă roșie-brună, care aparține subgrupeii $\epsilon 1a$ și este decorată cu motive de culoare neagră. Aceste motive constau în două metope dispuse simetric și separate de o bandă liniară verticală, iar buza vasului este subliniată de o linie mai groasă de culoare neagră. De asemenea, urme ale unui decor realizat cu culoare brună sunt vizibile pe un alt pahar miniatural cu gura ușor evazată și corpul rotunjit, care prezintă un decor metopic simplu, cu benzi unghiulare (**Pl. IV.1**).

O altă cupă ($H = 4,5$ cm; $diam = 3,5$ cm), (**Pl. V.1a-c**), cu un corp bitronconic și buză dreaptă, poate fi considerată ca parte a unui vas de tip *kernos*, fiind susceptibilă de a fi atașată fie unui inel tubular, fie unui recipient compus din mai multe cupe. Fiecare cupă individuală a fost modelată separat și apoi asamblată prin lipire. Configurația și structura sa sugerează o potențială utilitate în cadrul unui context ceremonial sau ritualic. Potrivit lui Robert Alexander Macalister, vasele de tip *kernos* ar fi putut fi utilizate ca lămpi ornamentale, în care se turna ulei în inel și se plasau fitilurile prin cupele atașate²³. Cupa menționată de noi este realizată dintr-o pastă semifină cu adaos de nisip,

²³ MACALISTER 1912: 236.

fiind arsă slab și prezentând o culoare gălbuie; nu se cunoaște contextul arheologic. Exemplare similare au fost menționate la Poduri-Dealul Ghindaru²⁴, Botești-Văleni²⁵, Cucuteni-Cetățuia²⁶, Târgu Ocna-Podei²⁷, dacă ne referim doar la descoperirile din faza Cucuteni B.

Un alt recipient miniatural, fără context arheologic, (**Pl. IV.11**), grosier și robust, are o formă rotunjită și o textură aspră (H = cca 3,4 cm, diam. = 3,5 cm). Are o bază rotundă și o perforație în partea inferioară, sugerând posibila utilizare în contexte rituale. Într-o interpretare preliminară, acest recipient cilindric indică potențiale funcționalități în domeniul meșteșugăriei sau în alte practici ceremoniale și rituale.

Amforetele miniaturale prezintă în general un corp bitronconic cu profil ascuțit sau rotunjit (**Pl. VI**). Prima amforetă analizată (H = 10 cm; diam = 8 cm), are corp bitronconic cu profil ascuțit, gât scurt și gură evazată, toarte verticale fiind dispuse pe umăr (**Pl. VI.1**). A doua amforetă (H = 10 cm; diam = 8 cm), prezintă un profil ascuțit, corp bitronconic și un gât mai înalt, fund îngust și gură ușor adusă spre exterior, iar cele două toarte verticale sunt plasate deasupra curburii maxime (**Pl. VI.2**). O altă amforetă fragmentară (H = 7 cm; diam = 5 cm), prezintă un corp bitronconic, fund îngust și buze drepte, având două toarte orizontale în formă de clips dispuse pe curbura maximă a vasului (**Pl. VI.3**). Amforetele descoperite în cadrul sitului de la Roma-Balta lui Ciobanu sunt confecționate dintr-o pastă semifină, care a fost supusă unui proces de ardere uniformă la temperaturi ridicate, rezultând o nuanță caracteristică de roșu-cărămiziu. Finisajul uniform al vaselor indică o atenție deosebită acordată procesului de modelare, iar utilizarea pastei semifine contribuie la obținerea unor obiecte cu un aspect neted și rezistent. Compoziția pastei și uniformitatea arderii reflectă un grad înalt de măiestrie al meșteșugarilor, capabili să obțină rezultate consistente în fabricarea acestor artefacte.

Printre piesele descoperite la Roma-Balta lui Ciobanu s-a descoperit și un **capac** (H = 5,4 cm; diam. = 7,4 cm) (**Pl. V.2**) realizat dintr-o pastă semifină, amestecată cu un degresant fin, incluzând cioburi pisate și nisip, ce are o nuanță de roșu-cărămiziu datorită arderii uniforme. Are o formă de calotă semisferică, cu o ușoară asimetrie, indicând un proces de modelare aparent neglijent. Partea superioară, cunoscută și sub denumirea de calotă, este convexă, iar la margini se pot observa două proeminențe asemănătoare urechilor, conturate prin modelarea manuală a pastei. De asemenea, la baza calotei există o proeminență în formă de V cu semnificație antropomorfă²⁸. A fost descoperit în locuința L.1, iar astfel de exemplare se regăsesc în cultura Vinča²⁹ și în așezări din arealul Cucuteni-Tripolie de la Pietra Neamț-Văleni³⁰, Târgu Frumos-Buznea³¹, Brînzeni III, Varvarovka, Vladimirovka, Rakoveț și Koșilovți³².

Au fost descoperite și cel puțin trei vase miniaturale fabricate dintr-o pastă grosieră, inclusiv o cupă cu pereți foarte groși având o formă bitronconică (**Pl. IV.4**), un **vas-suport** (**Pl. IV.10a-b**)

²⁴ MONAH *et al.* 2003: 116, 118, Nr. 191.

²⁵ CUCOȘ 1999: 103.

²⁶ PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004: Fig. 128.8; Fig. 139.18; BOGHIAN 2012: 44.

²⁷ MATASĂ 1964: Fig. 16.10.

²⁸ POPOVICI *et al.* 1992: 19.

²⁹ POPOVICI *et al.* 1992: Pl. 35.8-11.

³⁰ CUCOȘ 1999: 254, Fig. 28.5a,6b.

³¹ MIHAJ, BOGHIAN 1977-1979: Fig. 5.8.

³² POPOVICI *et al.* 1992: Pl. 35.1-7.

și un **vas cilindric (Pl. IV.11a-b)**; prezența lor sugerează că unele dintre aceste obiecte miniaturale ar putea fi rezultatul limitărilor tehnice sau al abilităților incipiente ale meșteșugarilor cucutenieni.

Obiecte de mobilier. În cadrul acestor categorii menționăm o masă-altar fragmentară (H = 2,7 cm) (**Pl. VII**). Are formă dreptunghiulară, fiind păstrate două picioare de formă rotundă, care susțin partea superioară a artefactului. Suprafața superioară a măsuței este plană, având o margine supraînălțată. Chiar dacă acest tip de artefact este rar întâlnit, el poate fi inclus într-o serie tipologică. Din aceeași fază, Cucuteni B₁, menționăm descoperiri similare la Poduri-Dealul Ghindaru³³, Ghelăiești-Nedeia³⁴ și Cucuteni-Cetățuia³⁵, iar din faza Cucuteni B₂, cele de la Târgu Ocna-Podei³⁶, Văratcă-Căsoaia cu apă³⁷, Glăvan³⁸ și Valea Lupului-Fabrica Chimică³⁹.

Urmează un **vas cu patru picioare**, fragmentar (H = 4 cm) (**Pl. VIII**); picioarele conice sunt întinse oblic, menite să susțină un plan sau suprafață superioară ușor concavă, de formă circulară. Astfel de vase, cu trei sau patru picioare, sunt destul de frecvente, iar modurile în care au fost interpretate sunt variate. Zoia Maxim clasifică tipologic altarele în trei clase principale: cele cu trei picioare, cele cu patru picioare și cele fără picioare. Subclasa celor cu patru picioare include o varietate de tipuri⁴⁰, inclusiv mesele cu recipiente⁴¹, spre exemplu vasul descoperit la Roma-Balta lui Ciobanu. Descoperirea vasului cu patru piciorușe în L.6 sugerează că acest altar de mici dimensiuni ar putea fi funcțional în cadrul unui sanctuar casnic⁴². Fiind parte din recuzita acestuia, vasul cu patru piciorușe ar putea juca un rol central în practicile rituale domestice. Artefactele de acest tip au fost considerate atât altar, lampă, trepid sau mobilier în miniatură⁴³. Analogii cu privire la vasul cu patru piciorușe provin de la Cucuteni-Cetățuia⁴⁴ și Valea Lupului (în acest punct recipientul a fost descoperit plin până la jumătate cu oase)⁴⁵, dar și în alte areale culturale, la Mogila⁴⁶ și Madjari⁴⁷. Vasul lucrat în pastă semifină, cu incluziuni de cioburi pisate și nisip, arderea fiind oxidantă, de culoare cărămiziu-roșiatică. Fragmentele prezintă un decor simplu incizat, cu creștături pe buza vasului și proeminențe conice simple (**Pl. VIII.2**). Aceste caracteristici decorative permit identificarea ceramicii de tip C în ambele faze A-B și B ale culturii Cucuteni⁴⁸.

Un număr semnificativ de vase miniaturale au fost realizate din pastă semifină și fină, cu incluziuni de cioburi pisate sau nisip fin, iar modelarea, tehnicile de finisare și arderea sunt similare cu formele canonice. Dominarea pastei fine în modelarea majorității miniaturilor sugerează o

³³ DUMITROAIA *et al.* 2009: 120, Fig. 310, catalog.

³⁴ CUCOȘ 1972-1973: 333, Fig. 4.2.

³⁵ PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004: Fig. 223.1,2,7,12.

³⁶ CUCUTENI-TRYPILLIA 2008: 255, M39.

³⁷ CUCUTENI-TRYPILLIA 2008: 255, M37.

³⁸ LAZAROVICI *et al.* 2009: Catalog Nr. 410.

³⁹ DINU 1957: 164, Fig. 14.12; LAZAROVICI *et al.* 2009: Catalog Nr. 375.

⁴⁰ VANDOVA 1997: 26-27.

⁴¹ MAXIM 2000: 123.

⁴² LAZAROVICI, LAZAROVICI 2007: 95.

⁴³ CHAPMAN 2000: 82.

⁴⁴ PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004: Fig. 233.4

⁴⁵ DINU 1957: 164, Fig. 14.12; LAZAROVICI *et al.* 2009: Catalog Nr. 375.

⁴⁶ NAUMOV 2011: 94, Fig. 1.7.

⁴⁷ NAUMOV 2011: 94, Fig. 1.3.

⁴⁸ CUCOȘ 1999: 119.

selecție influențată de funcțiile principale ale unor vase, cum ar fi cele destinate servirii hranei, recipiente pentru consumul de lichide sau poate indica o atenție sporită acordată aspectelor estetice și funcționalității (Pl. IIIA.2a-b,16a-b,19a-b; Pl. IV.1,5,7,9).

Ceramica nepictată era modelată din lut cu incluziuni nisip și cioburi pisate, având o ardere mai puțin reductoare, cu o nuanță roziiu-gălbui sau brună-gălbui. Au fost arse oxidant, având o culoare cărămizie-gălbui sau roșie (Pl. IIIA.1a-b,3a-b,4a-b,5a-b); (Pl. IIIB.7a-b,8a-b,9a-b,10a-b,11a-b,12a-b); (Pl. IIIC.13a-b,14a-b,15a-b,17a-b,18a-b); (Pl. IIID.20a-b,21a-b,23a-b); (Pl. IV.2,3,4,6,8); (Pl. V.2,3a-b,4a-b,5a-b,6a-b); (Pl. VI.1a-b,2a-b,3).

Ceramica grosieră este modelată din lut cu incluziuni de pietricele, nisip și cioburi pisate, arderea slabă oxidantă sau slabă reductantă, tehnică de finisare aspră sau netezită cu unealtă (Pl. IIID.24a-b,25a-b); Pl. IV.10a-b,11a-b); (Pl. V.1a-c).

ANALOGII CU ALTE VASE MINIATURALE DESCOPERITE ÎN STAȚIUNI ARHEOLOGICE CONTEMPORANE

Analiza se concentrează pe cercetarea formei, funcțiilor și tehnologiilor asociate vaselor miniaturale, prezente într-o diversitate de contexte (locuințe, anexe, gropi și sanctuare).

Prin analiza contextului de descoperire și a interacțiunilor cu alte artefacte, putem reconstitui nu doar funcțiile practice ale acestor vase, ci și semnificațiile acestor vase în cadrul comunităților preistorice.

Odată cu proliferarea publicațiilor rezultate din cercetările arheologice efectuate în cadrul culturii Cucuteni, s-a remarcat o intensificare a interesului pentru vasele miniaturale. Aprecierea acestui tip de artefact a devenit un subiect de interes deosebit în majoritatea monografiilor dedicate siturilor arheologice din aria culturală Cucuteni. De asemenea, recente contribuții științifice⁴⁹ abordează și ele această temă, adăugând noi informații și completând astfel corpul de cunoștințe existent despre vasele miniaturale în contextul cultural al culturii Cucuteni.

În volumul monografic dedicat stațiunii arheologice *Trușești*, se fac mențiuni despre descoperirile de vase miniaturale asociate fazei B a culturii Cucuteni. În unele secțiuni ce abordează ceramica, unele dintre aceste vase sunt denumite „mici”, însă dimensiunile precise sunt indisponibile. Prin urmare, este dificil să se stabilească cu claritate dacă aceste vase sunt cu adevărat miniaturale sau sunt pur și simplu vase ceramice de dimensiuni reduse.

În cadrul siturilor din faza B a culturii Cucuteni, cu precădere la *Trușești*, vasele miniaturale sunt clasificate în două categorii distincte: ceramică pictată și ceramică nepictată. Vasele cu decor pictat includ cele mai întâlnite forme: cupe (pahare), amfore, vase bitronconice și străchini⁵⁰. Cele nepictate sunt fabricate dintr-o pastă densă cu incluziuni de cioburi și pietricele pisate, adesea de culoare cenușie, fiind arse în cuptoare închise. În ceea ce privește formele vaselor, putem identifica: paharele cu corp rotunjit sau vasele bitronconice; vasele bitronconice, ce prezintă două torți și sunt perforate vertical sau orizontal în punctul de maximă convexitate; vasele cu umăr (cratere), ce au

⁴⁹ LAZAROVICI 2024.

⁵⁰ PETRESCU-DÎMBOVIȚA *et al.* 1999: 457, Fig. 339.6; 465, Fig. 346.1-9; 466, Fig. 347.1-7; 467, Fig. 348.1-2; 467, Fig. 350.1-10.

torți perforate orizontal și fixate imediat sub marginea superioară; străchinile, care pot avea pereți drepecți sau ușor arcuici⁵¹.

Vasele de la *Trușești* provin în principal din locuințe, indicând utilizarea lor în activități cotidiene, în timp ce cele descoperite în gropi sugerează utilizarea în ritualuri sau practici specifice. Există și cazuri în care vasele au fost găsite întâmplător, fără o asociere evidentă cu structuri sau contexte arheologice specifice.

În monografia așezării *Cucuteni-Cetățuia*, unde sunt prezente cele trei faze ale culturii Cucuteni, au fost surprinse cel puțin șase niveluri eneolitice. Cercetătorii asociază fiecare nivel cu etapele A, A-B și B₂, în timp ce alte trei nivele sunt asociate etapei B⁵². În cadrul nivelului B, ceramica este sistematizată în două categorii principale: ceramică nedecorată, de uz casnic și ceramică pictată. În prima categorie sunt incluse diverse forme de vase miniaturale, printre care pahare, vase cu marginea răsfrântă și umăr, vase bitronconice, vase cu corpul bombat și gât, străchini și castroane, vase cu picior⁵³. În categoria de ceramică pictată, se întâlnesc doar câteva exemplare, predominant cu decorație estompată, incluzând vase cu picior, vase-suport, vase cu gât și corp bitronconic și formă neprecizată⁵⁴.

Vasele miniaturale au fost identificate în urma cercetării arheologice și în alte stațiuni ale fazei Cucuteni B, precum *Ghelăiești-Nedeia*⁵⁵, *Văleni*, *Piatra Neamț*⁵⁶, *Bodești-Cetățuia-Frumușica*⁵⁷ și *Târgu-Frumos-Buznea*⁵⁸. Într-un număr mai mic astfel de recipiente au fost descoperite și la *Poduri-Dealul Ghindaru*, fiind menționate: castroane, vas în formă de pâlnie, amforetă, vas bitronconic și tronconic⁵⁹. În așezarea *Pietroasa Mică-Gruia Dării* sunt amintite cupe/pahare, străchini, castroane/cratere și capace⁶⁰. În situările menționate, vasele miniaturale provin dintr-o varietate de contexte arheologice, locuințe, anexe, gropi și descoperiri întâmplătoare, oferind indicii despre utilizările lor practice, rituale și contextul cultural al comunităților preistorice.

FUNȚIONALITATE ȘI SEMNIFICAȚIE SOCIALĂ

Tipologia și contextul descoperirii artefactelor menționate oferă indicii pentru interpretarea funcționalității și semnificației lor sociale. Principala și cea mai răspândită utilizare a lutului a fost în fabricarea recipientelor ceramice, care au servit la transportul lichidelor, depozitarea substanțelor uscate și încălzirea conținutului prin expunerea la foc⁶¹.

⁵¹ PETRESCU-DÎMBOVIȚA *et al.* 1999: 456, Fig. 338.8a,8b; 461, Fig. 342.1-7.

⁵² PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004: 46.

⁵³ SCHMID 1932: Taf. 12.2; PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004: Fig. 198.1; Fig. 202.10-12; Fig. 202.10; Fig. 202.9; Fig. 199.18; Fig. 198.3,5,8; Fig. 198.8; Fig. 198.7; Fig. 199.16; Fig. 202.5-8; Fig. 207.9-10; Fig. 207.7-8; Fig. 198.6; Fig. 198.2; Fig. 207.15.

⁵⁴ PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004: Fig. 195.13; Fig. 195.11; Fig. 195.12; Fig. 195.14.

⁵⁵ CUCOȘ 1999: 78; Fig. 28.20b; 83, Fig. 28.2; Fig. 28.2b; 97, Fig. 53.3; 85, Fig. 28.8; 96, Fig. 53.1; 105, Fig. 53.9; NIȚU *et al.* 1971: 46-53.

⁵⁶ CUCOȘ 1999: 78, Fig. 28.20b; 85; Fig. 53.3, Fig. 53.9; CUCOȘ 1974-1976: 46, Fig. 13.1-2.

⁵⁷ MATASĂ 1946: Pl. XXXVIII.301,305; Pl. XL.299; Pl. XXXVIII.300-302; Pl. XLIX.354,355,357,361,363; Pl. L.356,359,360,362,364,365.

⁵⁸ MIHAI, BOGHIAN 1977-1979: 430, 432, Fig. 4.1-6.

⁵⁹ MONAH *et al.* 2003: 220, Fig. 229; Fig. 300; 227, Fig. 320; 228, Fig. 322; Fig. 323; Fig. 324; Fig. 325.

⁶⁰ GRIGORAȘ *et al.* 2018: 76.

⁶¹ RICE 1987: 208.

În ceea ce privește contextul descoperirilor din așezarea studiată, un număr semnificativ de vase au fost descoperite în locuințe (L1 = 2; L2 = 7; L3 = 6; L4 = 1; L5 = 2; L6 = 5; L7 = 3) (Pl. X). Astfel, în L2 au fost găsite șapte vase, fiind descoperite în zona de est a locuinței, alături de numeroase fragmente ceramice provenite de la vase mari de provizii⁶²; iar în L5 au fost descoperite două vase pe latura sudică a locuinței, în apropierea unei amenajări interioare de formă semicirculară, în secțiunea transversală, posibil o vatră⁶³.

Vasele miniaturale descoperite în locuințele de la Roma-Balta lui Ciobanu, în apropierea vaselor mari de provizii, sugerează atât o utilizare practică, cât și simbolică. Asocierea acestora cu vasele mari indică un posibil rol de protecție a proviziilor și simbolizarea prosperității. Vasele descoperite în apropierea vetrelor, au fost destinate depozitării, așa cum sugerează culoarea negricioasă a fundului acestora (pastrarea condimentelor, mirodeniilor sau chiar a grasimilor).

În gropile Gr. 1 și Gr. 12 (b) au fost găsite trei, respectiv patru vase miniaturale, iar în Gr. 13 un vas miniatural. Descoperirea vaselor miniaturale în gropi special amenajate sugerează o utilizare ritualică sau simbolică. Vasele miniaturale ar fi fost plasate ca daruri pentru divinități, având scopul de a asigura protecția și sănătatea comunității. În plus, există și situații în care vasele miniaturale au fost descoperite întâmplător (*passim*), fără o asociere clară cu un anumit context arheologic.

Cercetarea efectuată de Alenka Tomaž asupra a 28 de vase miniaturale provenite dintr-un sit extins al culturii Lengyel a evidențiat o distribuție diversă în cadrul acestuia. Totuși, se remarcă faptul că vasele miniaturale nu au fost identificate în toate structurile, ci au fost mai des întâlnite în complexele situate în zona centrală a așezării⁶⁴. Observațiile cu privire la distribuția spațială a vaselor miniaturale în cadrul sitului arheologic și frecvența lor în diverse contexte arheologice pot furniza indicii semnificative cu privire la rolurile și funcțiile acestor vase. Distribuția vaselor miniaturale în așezarea Roma-Balta lui Ciobanu se remarcă prin prezența lor concentrată în zona centrală a sitului arheologic. Această concentrare sugerează posibilitatea existenței unor zone cultice sau a unor spații speciale dedicate unor activități domestice. Prezența lor în afara contextului locativ poate fi asociată cu o varietate de activități, incluzând practici rituale sau ceremonii de inițiere în meșteșugul olăriei.

Analizând descoperirile de la *Sitagroi* (Grecia), Ernestine Elster și Mariana Nikolaidou consideră că vasele miniaturale ar fi putut avea diverse utilizări, inclusiv pentru servirea și prezentarea unor cantități mici de alimente sau băuturi. De asemenea, ar fi putut fi folosite pentru depozitarea condimentelor, semințelor, bijuteriilor sau plantelor medicinale⁶⁵. De asemenea, o altă interpretare sugerează că vasele miniaturale ar fi putut fi folosite ca jucării pentru copii, contribuind astfel la dezvoltarea lor și la activitățile de joacă⁶⁶. Pe de altă parte, vasele de calitate superioară au fost confecționate de adulți cu un nivel înalt de specializare. Această observație sugerează că atât copiii, cât și adulții se implicau în crearea vaselor miniaturale, fie pentru a se juca, fie pentru a învăța arta ceramicii și modul de utilizare a acestor obiecte⁶⁷.

⁶² POPOVICI *et al.* 1992: 13-14.

⁶³ POPOVICI *et al.* 1992: 15.

⁶⁴ TOMAŽ 2005: 264.

⁶⁵ ELSTER, NIKOLAIDO 2003: 436.

⁶⁶ ELSTER, NIKOLAIDO 2003: 436.

⁶⁷ BAGWELL 2002: 107.

În cazul vaselor miniaturale din pastă fină, se consideră că funcțiile lor nu se limitează doar la aspectele practice, ci pot implica și aspecte estetice, simbolism și valori sociale⁶⁸.

De asemenea, conform surselor etnografice, vasele miniaturale ar fi fost create fie ca ofrande pentru arderile ceremoniale ale ceramicii, fie ca surse de lut pentru a asigura succesul producției de ceramică⁶⁹.

Este important de semnalat faptul că, la marginea de sud a platformei din locuința 7 de la Roma-Balta lui Ciobanu, a fost identificat un vas mic tronconic, poziționat cu gura în jos, sub care se afla un astragal de animal⁷⁰. În colțul de sud-vest al locuinței s-a descoperit o râșniță, situată în apropierea unei vetre de formă rectangulară⁷¹. Această descoperire poate oferi indicii semnificative cu privire la posibila funcționalitate a acestor artefacte. Prezența astragalelor de animal sugerează că acestea ar fi putut fi folosite în practici specifice, care ar putea fi legate de un joc ritual sau de o practică divinatorie. Râșnița descoperită în colțul de sud-vest al locuinței, lângă o vatră rectangulară, sugerează o zonă destinată atât activităților domestice, cât și celor cu potențial spiritual.

Relația acestor artefacte cu un vas ceramic evidențiază integrarea simbolismului cu utilitatea practică, subliniind complexitatea culturală a comunității cucuteniene, unde viața cotidiană și spiritualitatea erau profund interconectate. În cultura Trypillia, astragalele din os de pasăre sau taur sunt considerate obiecte cu puteri magice sau de practici rituale⁷².

În cadrul stațiunii arheologice Ghelăiești-Nedeia, în locuința L5, interpretată ca sanctuar, s-a identificat și un vas mare de provizii, caracterizat prin umărul bombat și gură în pâlnie, în care au fost găsite 497 de astragale de ovicaprine și porcine. Majoritatea astragalelor prezintă un grad de șlefuire pe fața mediană, unele având și incizii mai mult sau mai puțin regulate⁷³. Există ipoteza că astragalele perforate ar fi putut fi utilizate în calitate de amulete. Este posibil ca depozitarea unui număr atât de mare de astragale în locuința-sanctuar să fie legată de practicile rituale menite să sporească turmele de animale⁷⁴.

Măsuța de altar miniaturală din așezarea cucuteniană de la Roma-Balta lui Ciobanu (**Pl. VII**) ar fi putut juca un rol în expunerea simbolului, asemănător cu cel al meselor de la Anzabegovo⁷⁵(Macedonia), Ovčarovo⁷⁶(Bulgaria), Sitagroi⁷⁷(Grecia), Trestiana⁷⁸, Scânteia⁷⁹, Târgu Ocna-Podei⁸⁰, Cucuteni-Cetățuia⁸¹. Funcția specială este de asemenea sugerată de ornamentația pictată, constând în două benzi conturate cu linii negre late și suprafața umplută cu două linii de culoare roșie. Benzile astfel conturate sunt dispuse în unghi față de fiecare dintre

⁶⁸ RENFREW *et al.* 1997: 442.

⁶⁹ BARTLETT 1934: 53.

⁷⁰ POPOVICI *et al.* 1992: 16.

⁷¹ POPOVICI *et al.* 1992: 16.

⁷² BURDO 2005: 82.

⁷³ CUCOȘ 1999: 49; IAȚCU *et al.* 2016: 66-67, 159, Nr. 123.

⁷⁴ CUCOȘ 1999: 49.

⁷⁵ NAUMOV 2011: 96, Fig. 2.1-6.

⁷⁶ NAUMOV 2011: 110, Fig. 8.1.

⁷⁷ RENFREW *et al.* 1997: Pl. LXX.2; Pl. LXXIII.1.

⁷⁸ OANCĂ 2024, manuscris.

⁷⁹ LAZAROVICI 2022: 156, Fig. 10; LAZAROVICI, LAZAROVICI 2007: 220, Fig. Vd.87.

⁸⁰ MATASĂ: 1964, Fig. 23.3; CUCOȘ 1972-1973: 68, Fig. 4.1.

⁸¹ PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004: Fig. 223.1,2,7,12.

picioare. Pictura cu roșu poate sugera importanța deosebită atribuită artefactului și anume că, are o semnificație sacrală și poate îndeplini o funcție cultică⁸². Unele dovezi sugerează că mesele de altar au trăsături similare cu figurinele și sunt asociate cu practici rituale sau religioase. Faptul că acestea sunt depuse în gropi indică o încheiere deliberată sau o înlocuire a acestora, poate în cadrul unor ceremonii specifice sau a unor schimbări de ordin ritualic. De asemenea, fragmentarea lor repetată sugerează că au fost utilizate intensiv și pe parcursul unei perioade lungi de timp, fiind supuse la mai multe evenimente de fragmentare sau deteriorare⁸³.

Potrivit C.-M. Lazarovici, fragmentarea pieselor descoperite sugerează că acestea au fost intenționat distruse, deoarece au îndeplinit deja scopul pentru care au fost create, implicând o desacralizare a lor⁸⁴.

Vasul cilindric (Pl. IV.11a-b) este studiat separat în cadrul acestui studiu. Acest tip de vas se caracterizează prin-o pastă grosieră și prin faptul că a fost supus unui proces de ardere secundară. O analiză atentă a acestui obiect sugerează că acesta ar fi putut face parte din instrumentarul utilizat într-un atelier de meșteșugărit. Una dintre ipoteze sugerează că aceste vase miniaturale ar fi putut fi folosite ca dozator, arzător de tămâie⁸⁵ sau recipient pentru pigment.

În literatura de specialitate, vasele miniaturale sunt adesea asociate cu jucăriile⁸⁶ și sunt interpretate în principal ca fiind folosite în procesul de inițiere a olăritului sau au fost realizate de un copil (începător). Un aspect interesant este reprezentat de vasele miniaturale care prezintă amprente, indicând că acestea ar fi putut avea o funcționalitate specifică (utilizat în depuneri votive sau ca o amuletă).

CONCLUZII

Vasele miniaturale descoperite în așezarea Roma-Balta lui Ciobanu constituie un ansamblu ceramic deosebit de important. Printr-o documentație stratigrafică atentă și o analiza a formelor vaselor miniaturale, am putut realiza o contextualitate a descoperirilor și interpretarea acestora.

Contextul arheologic al descoperirilor a sugerat o utilizare multipă a acestor vase, descoperirea lor în locuințe unde au servit ca funcții utilitare, unele vase au fost utilizate ca ustensile pentru bucătărie (culoarea negricioasă a fundului), la prepararea unor unguente pentru vindecarea rănilor. Alte ipoteză privind funcționalitatea vasele miniaturale, acestea ar fi fost folosite ca obiecte de prestigiu (decorate și realizate din pastă fină), altele pentru consumul de lichide (chiar dacă sunt mici, ar fi putut fi utilizate în consumul de băuturi ritualice), servirea unor porții mici de alimente, de depozitarea unor condimente, semințe sau chiar pentru depozitarea unor cantități mici de pigment măcinat. Unele vase miniaturale au fost descoperite în gropi de depunere alături de obiecte de mobilier care a îndeplinit o funcție cultică, le putem interpreta ca votive, având o funcție ritualică.

Artefacte miniaturale realizate neglijent, cu o formă neregulată, amprentele digitale evidențiate pe suprafața vaselor, sunt semne ale unui începător în taine olăriei, iar ipoteza

⁸² SCHWARZBERG 2003: 80.

⁸³ CHAPMAN 2000: 85.

⁸⁴ LAZAROVICI 2022: 147.

⁸⁵ ELSTER, NIKOLAIDOU 2003: 430.

⁸⁶ KARMANSKI 2005: 67; DEWAN 2003: 2-3; TRINGHAM, KRSTIĆ 1990: 347-348.

interpretării ca jucării pentru copii sau rezultate tangibile ale învățării artei ceramice. Vase miniaturale descoperite alături de vase altar miniaturale în locuințe, erau folosite în ceremonii sacre.

Mulțumiri: Dorim să aducem mulțumirile noastre conducerii Muzeului Județean de Istorie Botoșani, domnului Dr. Aurel Melniciuc, care ne-a permis studierea materialului de la Roma-Balta lui Ciobanu și doamnei Dr. Adela Kovács pentru ajutorul dat la identificarea materialului arheologic și pentru furnizarea unor informații inedite.

BIBLIOGRAFIE

- CUCUTENI 2009 Lazarovici, C.-M., Lazarovici, Gh., Țurcanu, S., *Cucuteni. A Great Civilization of the Prehistoric World*, Stratulat, L. (editor general), Ed. Palatul Culturii, Iași.
- CUCUTENI- TRYPILLIA 2008 *Cucuteni-Trypillia. A Great Civilization of Old Europe*, Palazzo della Cancelleria, Roma-Vatican, 16 September-31 October 2008, Cucuteni pentru Mileniul III Foundation & Hers Consulting Goup.
- BAGWELL 2002 Bagwell, E. A., *Ceramic Form and Skill: Attempting to Identify Child Producers at Pecos Pueblo, New Mexico*, in: Kamp, K. A. (ed.), *Children at The Prehistoric Puebloan Southwest*, The University of Utah Press.
- BAILEY 2005 Bailey, D. W., *Prehistoric Figurines: Representation and Corporeality in the Neolithic*, Routledge, London and New York.
- BARTLETT 1934 Bartlett, K., *The Material Culture of Pueblo II in the San Francisco Mountains*, in: Arizona, Bulletin 7, Northern Arizona Society of Science and Art, Flagstaff.
- BARTÁ 1995 Bartá, M., *The Pottery Inventory and the Beginning of the IVth Dynasty*, in: Göttinger Miscellen, 149, Göttingen, 15-24.
- BROWN 1993 Brown, L., *New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, Clarendon Press, Michigan University.
- BURDO 2005 Burdo, N., *The sacred world: the civilization of Tripoli*, Kiev.
- CAREY 2006 Carey, H. B., *More Than Mere Child's Play: An Analysis of Mississippian Miniature Vessels from the Tennessee-Cumberland and Lower Ohio River Valleys*. Unpublished M.A. thesis, Department of Anthropology, Southern Illinois.
- CHAPMAN 2000 Chapman, J., *Fragmentation in Archaeology: People, places and broke objects in the prehistory of South Eastern Europe*, Routledge, London and New York.
- CUCOȘ 1999 Cucuș, Șt., *Faza Cucuteni B în zona Subcarpatică a Moldovei*, in col. BMA VI, Piatra-Neamț.
- CUCOȘ 1974-1976 Cucuș, Șt., *Săpăturile de la Văleni - Piatra Neamt (1974-1975)*, in: MemAntiq, VI-VIII, 35-54.
- CUCOȘ 1972-1973 Cucuș, Șt., *Vase prismatice neo-eneolitice*, in: MemAntiq, IV-V, 67-72.
- DEWAN 2003 Dewan, R., *Two Sizes Too Small: Two Categories of Miniature Pottery in Minoan Crete*, in: The Annual of the British School at Athens, Published by Cambridge University Press, 1-34.

- DINU 1957 Dinu, M., *Șantierul Arheologic Valea Lupului*, in: MCA, III, 161-178.
- DUMITROAIA *et al.* 2009 Dumitroaia, Gh., Munteanu, R., Preoteasa, C., Garvăn, D., *Poduri-Dealul Ghindaru. Cercetările arheologice din Caseta C 2005-2009*, in col. BMA XXII, Piatra Neamț.
- ELLIS 1984 Ellis, L., *The Cucuteni-Tripolye Culture: A Study in Technology and the Origins of Complex Society*, BAR International Series 217.
- ELSTER, NIKOLAIDOU 2003 Elster, E. S., Nikolaidou, M., *Paralipomena and Other Plastic Forms*, in: Elster, E. S., Renfrew, C. (eds.), *Prehistoric Sitagroi: Excavations in Northeast Greece, 1968-1970, Volume 2: The Final*, in col. „Monument Archaeologica” 20, Los Angeles, 431-442.
- FOXHALL 2015 Foxhall, L., *Introduction: Miniaturization*, in: World Archaeology, 47, 1, 1-5.
- GRIGORAȘ *et al.* 2018 Grigoraș, L., Garvăn, D., Munteanu, R., Dumitrașcu, V., *Cercetările arheologice de la Pietroasa Mică - Gruiu Dării (campania 2018). Perioada eneolitică târzie*, in: Mousaios, XXII, 67-121.
- HAMMOND 1998 Hammond, L., *The miniature votive vessels from the Sanctuary of Athena Alea at Tegea*, Ph.D. Diss., University of Missouri-Columbia.
- IAȚCU *et al.* 2016 Iațcu, I., Țurcanu, S., Solcan, L., Bejenaru, L., *De la natură la cultură: arta prelucrării osului și cornului. Catalog de expoziție*, Stratulat, L. (editor general), Ed. Palatul Culturii, Iași.
- KARMANSKI 2005 Karmanski, S., *Donja Branjevina: A Neolithic Settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, Biagi P. (ed.), Quaderno 10. Trieste: Societ per la preistoria e protostoria della regione Friuli-Venezia Giulia.
- LAZAROVICI 2024 Lazarovici, C.-M., *Vasele miniaturale de la Scânteia*, manuscris.
- LAZAROVICI 2022 Lazarovici, C.-M., *Scânteia - Dealul Bodești Figural Plastic art and more*, Ed. „Karl A. Romstorfer”, Suceava.
- LAZATOVICI 2022a Lazarovici, C.-M., *Mesele-altar de la Scânteia-Dealul Bodești (jud. Iași) și câteva observații cu privire la acest tip de artefacte din cultura Cucuteni*, in: ArhMold, XLV, 141-164.
- LAZAROVICI, LAZAROVICI 2007 Lazarovici, C.-M., Lazarovici, Gh., *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului din România. II. Epoca Cuprului*, in col. BAM IV, Ed. Trinitas, Iași.
- LAZAROVICI, LAZAROVICI 2007a Lazarovici, C.-M., Lazarovici Gh., „Casa sacra” și importanța ei pentru reconstituirea arhitecturii, amenajarea interioară și viața spirituală, in: MemAntiq, XXV-XXVI, 89-114.
- LAZAROVICI *et al.* 2009 Lazarovici, C.-M., Lazarovici, Gh., Țurcanu, S., *Cucuteni. A great civilization of the Prehistoric World*, Stratulat, L. (editor general), Ed. Palatul Culturii, Iași.
- MACALISTER 1912 Macalister, R. A. S., *The Excavation of Gezer 1902-1905 and 1907-1909*, vol. II, London.
- MATASĂ 1964 Matasă, C., *Așezarea eneolitică cucuteniană de la Târgu Ocna-Podei*, in: ArhMold, II-III, 97-133.
- MATASĂ 1946 Matasă, C., *Frumusica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord Roumanie*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București.

- MAXIM 2000 Maxim, Z., *Altars from the Starčevo-Criș and Vinča Cultures*, in: SAA, VII, 121-130.
- MIHAI, BOGHIAN 1977-1979 Mihai, C., Boghian, D., *Complexul cucutenian de cult descoperit la Buznea (Orașul Târgu Frumos), Județul Iași*, in: MemAntiq, IX-XI, 429-454.
- MONAH *et al.* 2003 Monah, D., Dumitroaia, Gh., Monah, F., Preoteasa, C., Munteanu, R., Nicola, D., *Poduri-Dealul Ghindaru, o Troie în Subcarpații Moldovei*, Ed. Constantin Matasă, Piatra-Neamț.
- NAUMOV 2011 Naumov, G., *Visual and Conceptual Dynamism of the Neolithic Altars in The Republic of Macedonia*, in: *Interdisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel*, Sofia, 89-129.
- NIȚU 1984 Nițu, A., *Formarea și clasificarea grupelor de stil A-B și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, in: AIIAI, Supl. V, Iași.
- NIȚU *et al.* 1971 Nițu, A., Cucos, Șt., Monah, D., *Ghelaiești (Piatra Neamț) I. Săpăturile din 1969 în așezarea cucuteniană „Nedeia”*, in: MemAntiq, III, 11-64.
- OANCĂ 2024 Oancă, M., *Măsuța altar din locuință B/L1 de la Trestiana*, manuscris.
- PĂUNESCU *et al.* 1976 Păunescu, Al., Șadurschi, P., Chirica, V., *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA 2001 Petrescu-Dîmbovița, M., *Eneoliticul Dezvoltat*, in: *Istoria Românilor. vol. I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Ed. Enciclopedică, București, 154-168.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, VĂLEANU 2004 Petrescu-Dîmbovița, M., Văleanu, M.-C., *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, in col. BMA XIV, Piatra Neamț.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA *et al.* 1999 Petrescu-Dîmbovița, M., Florescu, M., Florescu, A. C., *Trușești - monografie arheologică*, Ed. Academiei Române, București-Iași.
- POPOVICI *et al.* 1992 Popovici, Dr., Buzdugan, C., Alexoaie, I., *Așezarea cucuteniană de la Balta lui Ciobanu, comuna Roma, județul Botoșani*, in: CA, IX, 12-59.
- RENFREW *et al.* 1997 Renfrew, C., Elster, E., Gimbutas, M., *Excavations at Sitagroi, a Prehistoric Village in Northeast Greece*, vol. 1, in col. „Monumenta Archaeologica” 31, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, CA.
- RICE 1987 Rice, P. M., *Pottery Analysis: A Sourcebook*, The University of Chicago Press Location, Chicago and London.
- RICHARD 2019 Richard, S., *Miniatures and Miniaturization in EB IV at Khirbat Iskandar, Jordan*, in: *Pearls of the Past Studies on Near Eastern Art and Archaeology in Honour of Frances Pinnock*, Zaphon Münster.
- SCHMIDT 1932 Schmidt, H., *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Verlag Walter de Gruyter, Berlin und Leipzig.
- SCHWARZBERG 2003 Schwarzberg, H., *On the problem of identifying ritual pottery: the example of the so-called cult-tables*, in: Nikolova, L. (ed.), *Early Symbolic System Communication in Southeast Europe*, BAR International Series 1139, Archaeopress, Oxford, 79-84.
- ȘOVAN 2016 Șovan, L. O., *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, ediția a II-a, in seria „Bibliotheca Archaeologica Hierasus: Monographica”, Botoșani.

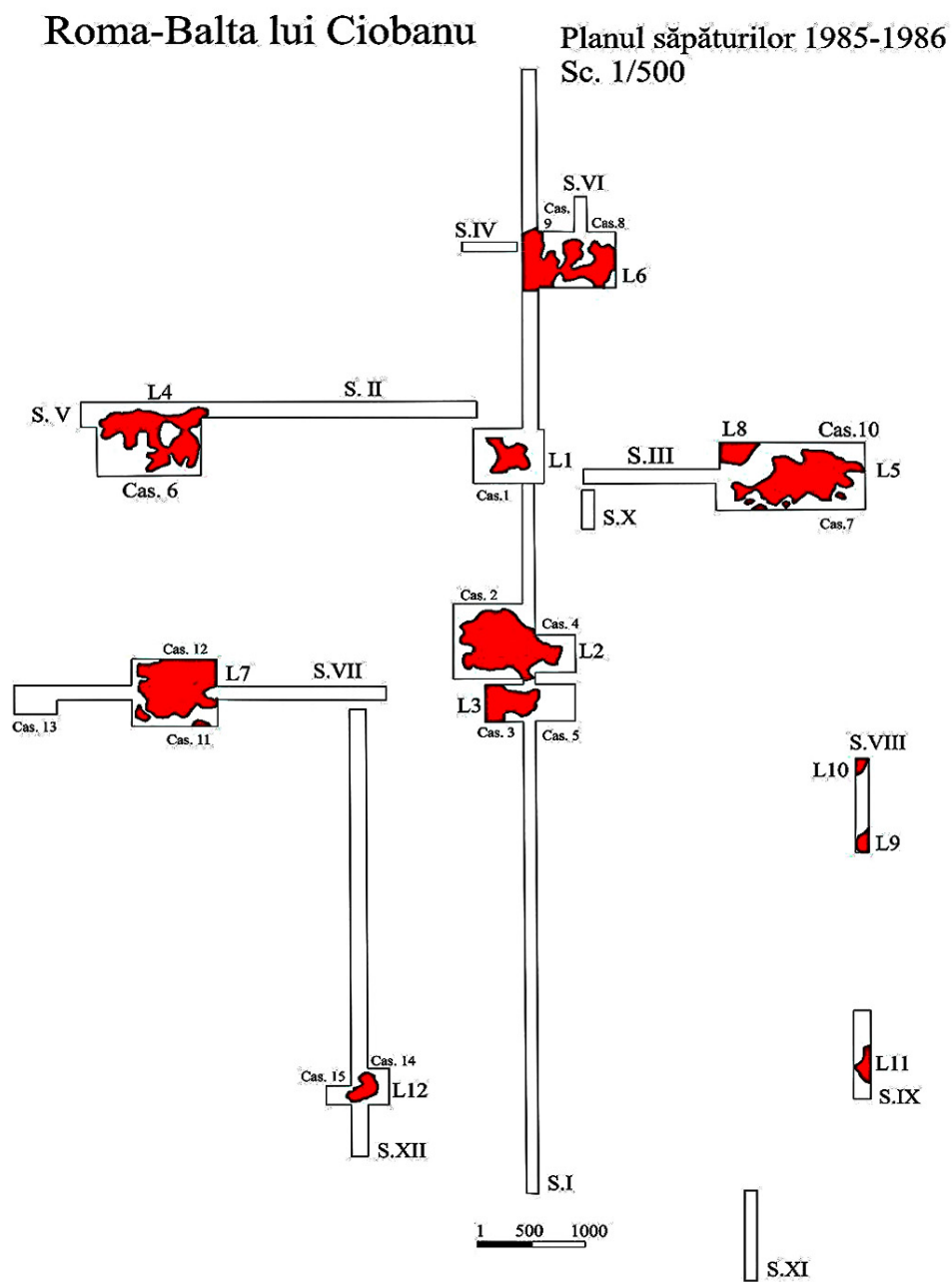
- TOMAŽ 2005 Tomaz, A., *Miniature vessels from the Neolithic site at Čatež-Srednopolje. Were they meant for every day use or for something else?*, in: *Documenta Praehistorica*, XXXII, 261-267.
- TRINGHAM, Krstić 1990 Tringham, R., Krstić, D., *Selevac: a Neolithic Village in Yugoslavia*, in col. „*Monumenta Archaeologica*” 15, Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, CA.
- VANDOVA 1997 Vandova, V., *Typology of the Neolithic Small Altars from Southern Bulgaria*, in: *Archaeology in Bulgaria*, vol. 1, no. 1, 23-29.

LIST OF ILLUSTRATIONS

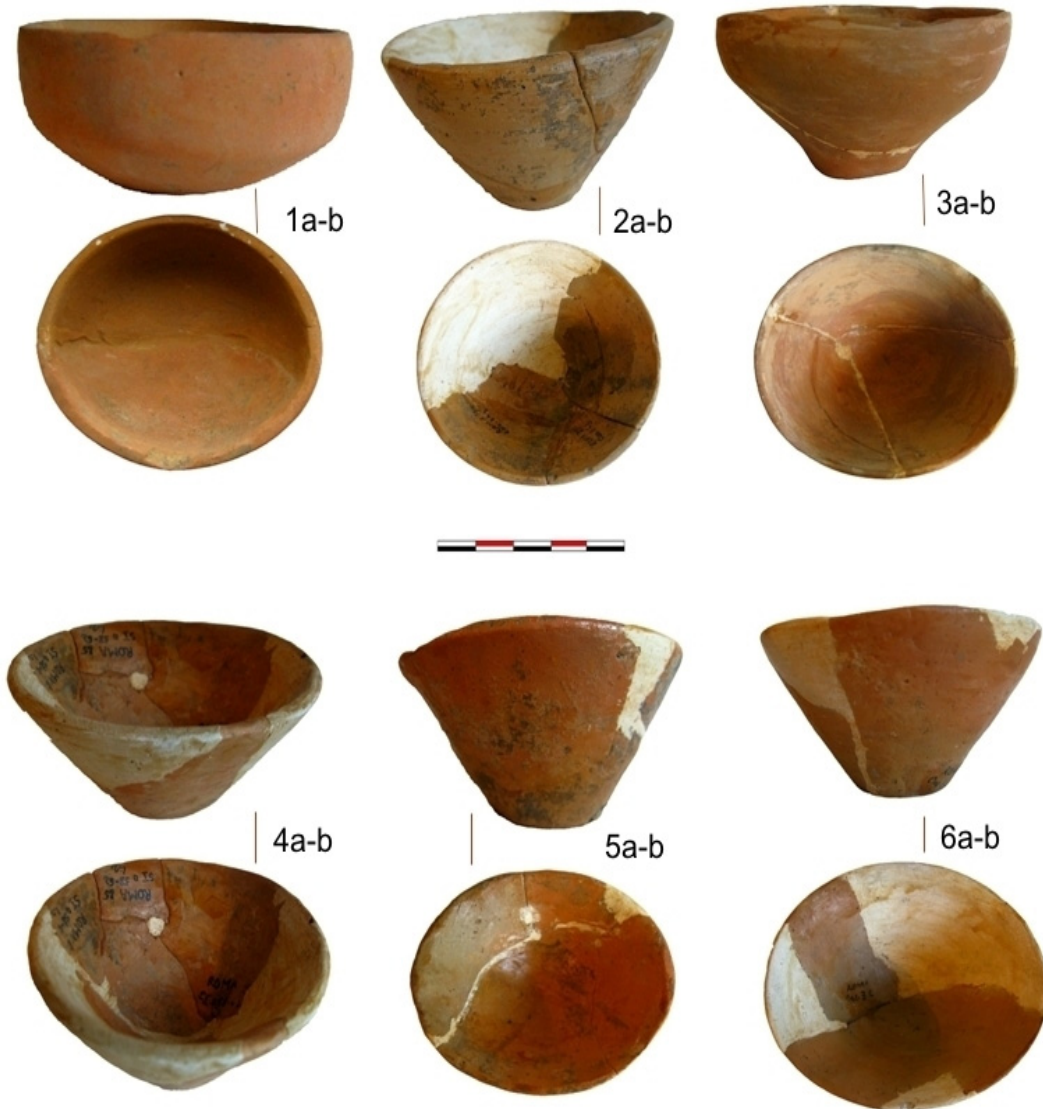
- Pl. I.** Localization of the Cucuteni B settlement at Roma-Balta lui Ciobanu (Botoșani County).
- Pl. II.** Roma-Balta lui Ciobanu: General plan of the excavations, processing after POPOVICI *et al.* 1992: Pl. 2.
- Pl. IIIA.** Tureens from different complexes: **1.** *Passim*; **2.** Cas. 3, house L3; **3.** Cas. 1, □5, house L1; **4.** S.I, □58-62, house L2; **5.** S.I, □60-62, house L2; **6.** Cas. 3, house L3.
- Pl. IIIB.** Tureens from different complexes: **7.** Cas. 5, house L3; **8.** Cas. 9, house L6 (d); **9.** S.II; **10.** Cas. 11, House L7 (d); **11.** Pit. 1; **12.** S.VII, house L6.
- Pl. IIIC.** Tureens from different complexes: **13.** Cas. 2, house L2; **14.** S.I, Cas. 4, house L2; **15.** Cas. 3, house L3; **16.** Pit 1; **17.** Cas. 7, house L5 (d); **18.** Cas. 11, house L7.
- Pl. IIID.** Tureens and bowls from different complexes: **19.** Cas. 11, house L7; **20.** Pit 12; **21.** S.VIII, Pit 13; **22.** Cas. 9, house L6; **23-25.** *Passim*.
- Pl. IV.** Different cups: **1.** House L2; **2.** S. I, □45, house L3; **3.** Cas. 3, house L3; **4-5.** *Passim*; **6.** Cas. 9, house L6; **7.** S.VI, Pit 12 (b); **8.** Pit 1; **9.** S.I, □58-62, house L2 (d); **10-11.** *Passim*.
- Pl. V.** Different pots: **1.** Cup of a *kernos* type pot; **2.** Lid; **3-6.** Fragments of globular pots; **1, 3-6.** *Passim*; **2.** House L1.
- Pl. VI.** Miniature amphorae: **1.** S.VII, Pit 12; **2.** S.I, □60, house L2 (d); **3.** Cas. 7, house L5.
- Pl. VII.** Fragmented altar table: **1.** Pit 12 (**2.** drawing by Sebastian Ciupu, Botoșani County Museum).
- Pl. VIII.** Containers from house L6, Cas. 9: **1.** Pot with four legs/altar; **2.** Pot with four legs, with incised decoration and embossed buttons.

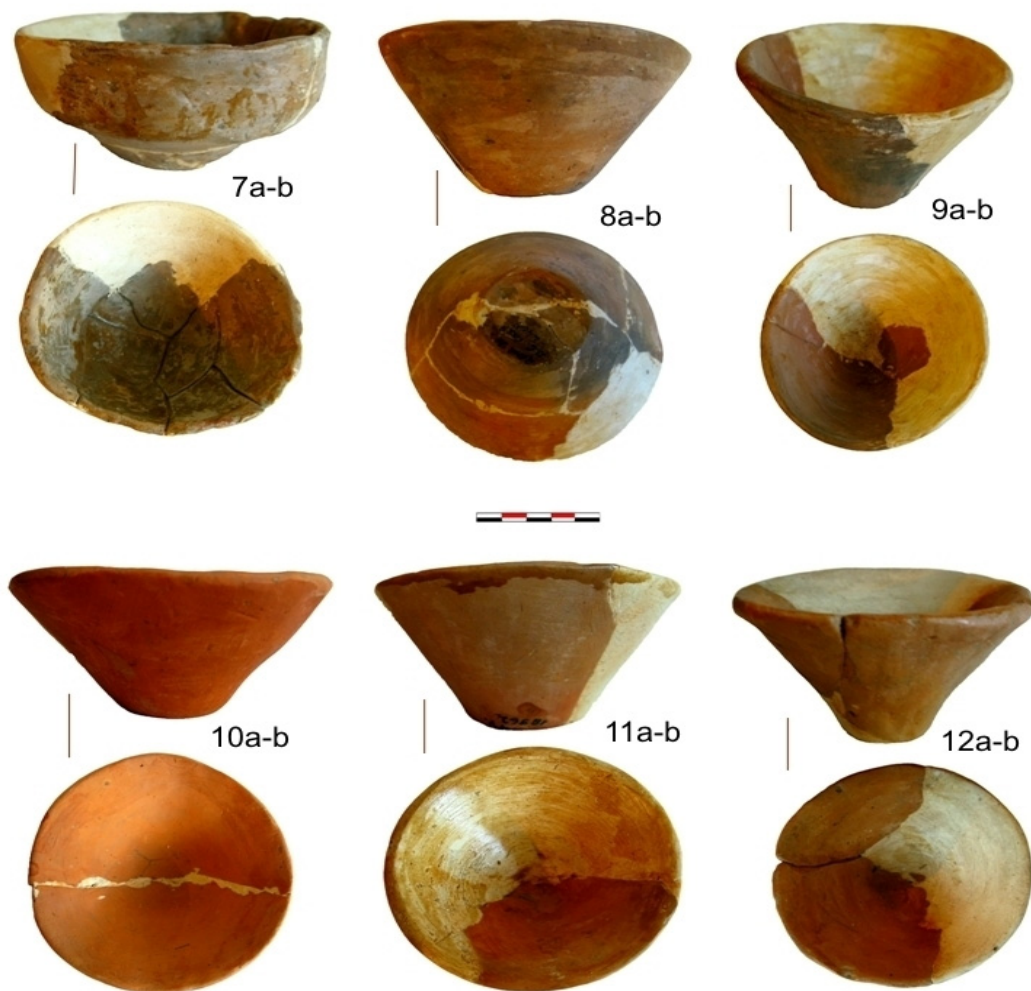
Pl. I. Localizarea așezării Cucuteni B de la Roma-Balta lui Ciobanu (jud. Botoșani).

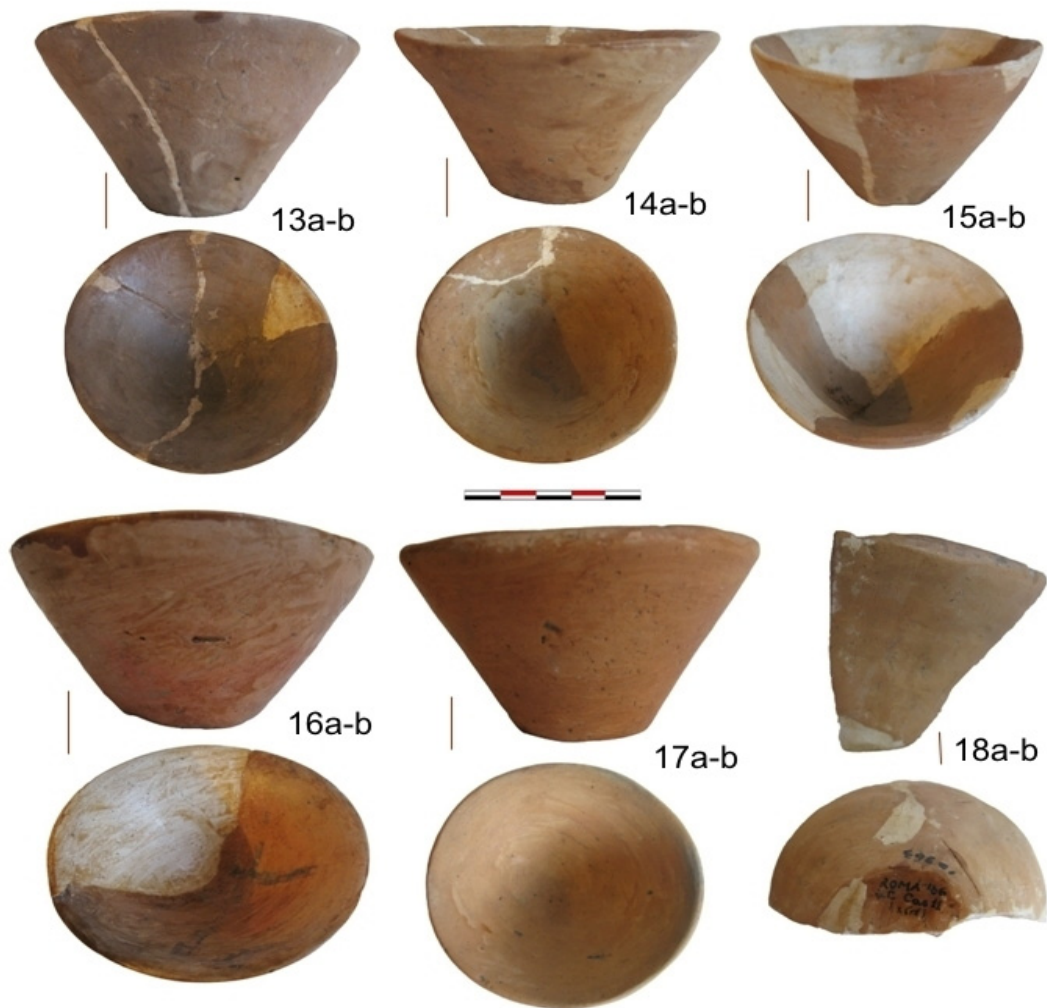
Pl. II. Roma-Balta lui Ciobanu: planul general al săpăturilor, prelucrare după POPOVICI *et al.* 1992: Pl. 2.

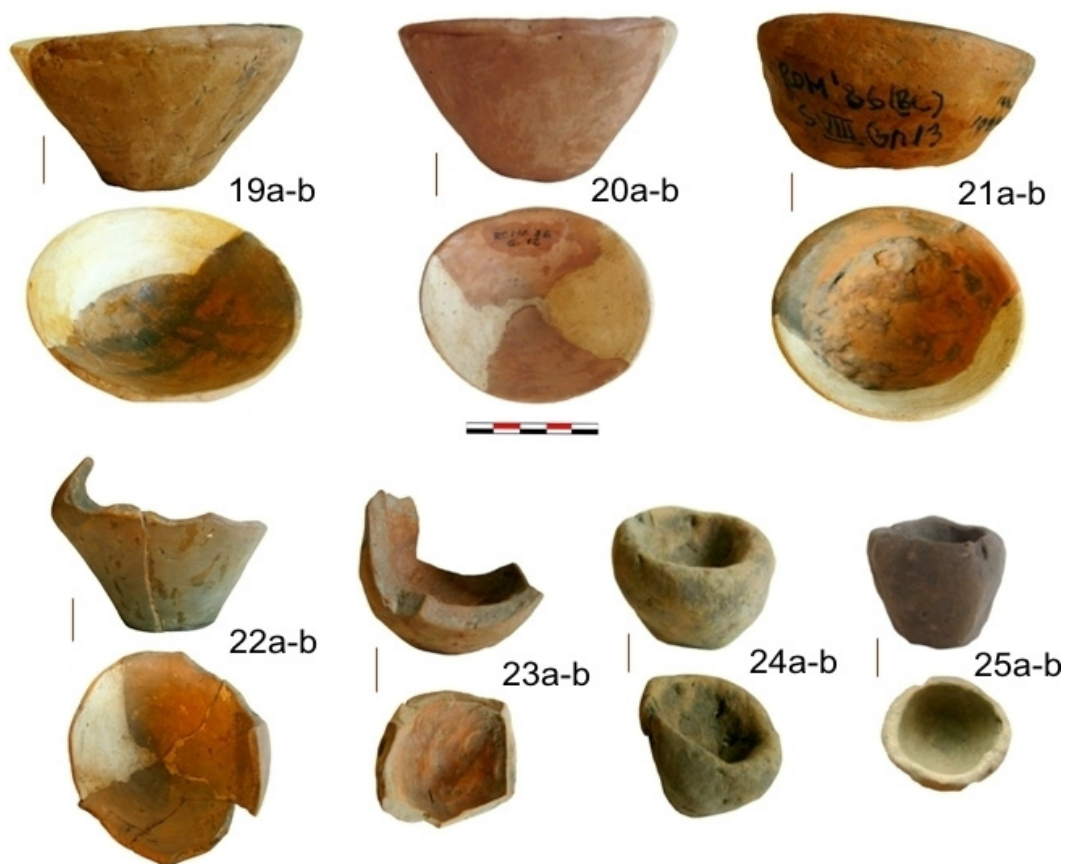
Pl. IIIA. Castroane: 1. *Passim*; 2. Cas. 3, L3; 3. Cas. 1, □5, L1; 4. S.I, □58-62, L2; 5. S.I, □60-62, L2; 6. Cas. 3, L3.

Pl. IIIB. Castroane: 7. Cas. 5, L4; 8. Cas. 9, L6; 9. S.II; 10. Cas. 11, L7 (d); 11. Gr. 1; 12. S.VII, L6.

Pl. III C. Castroane: 13. Cas. 2, L2; 14. S.I, Cas. 4, L2; 15. Cas. 3, L3; 16. Gr. 1; 17. Cas. 7, L5 (d);
18. Fragment de castron, Cas. 11, L7.

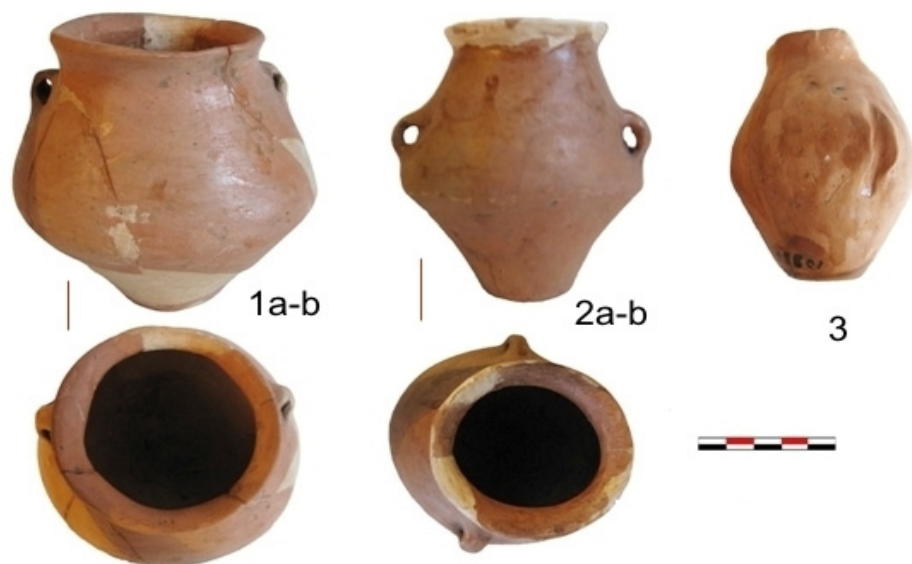
Pl. IIID. Castroane, fragmente de castroane și boluri: 19. Cas. 11, L7; 20. Gr. 12; 21. S.VIII, Gr. 13;
22. Cas. 9, L6; 23-25. *Passim*.

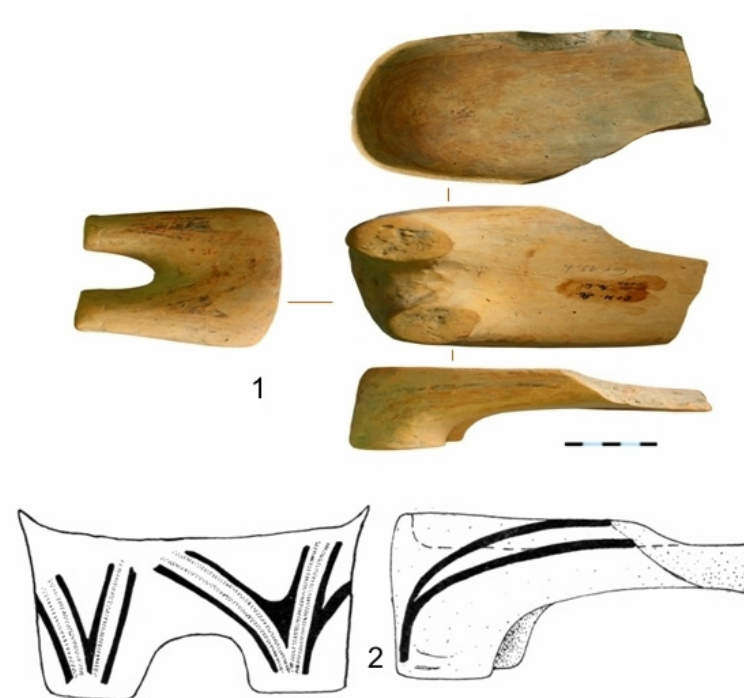
Pl. IV. Diferite cupe: 1. L2; 2. S. I, □45, L3; 3. Cas. 3, L3; 4-5. *Passim*; 6. Cas. 9, L6; 7. S.VI, Gr. 12 (b); 8. Gr. 1; 9. S.I, □58-62, L2 (d); 10-11. *Passim*.

Pl. V. Diferite vase: 1. Cupă de la un vas tip *kernos*; 2. Vas capac; 3-6. Fragmente de vase globulare; 1, 3-6. *Passim*; 2. L1.

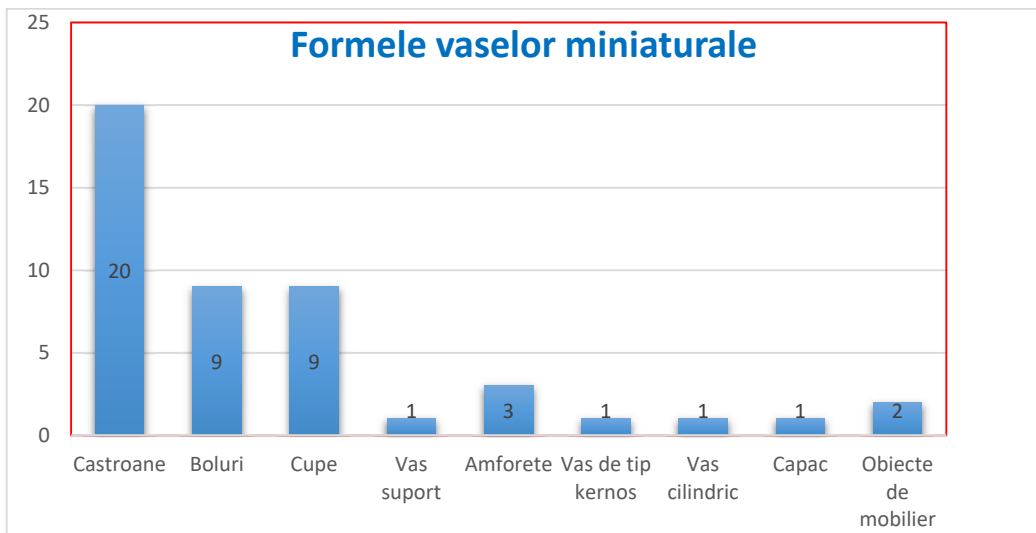
Pl. VI. Amforete: 1. S.VII, Gr. 12; 2. S.I, □60, L2 (d); 3. Cas. 7, L5.

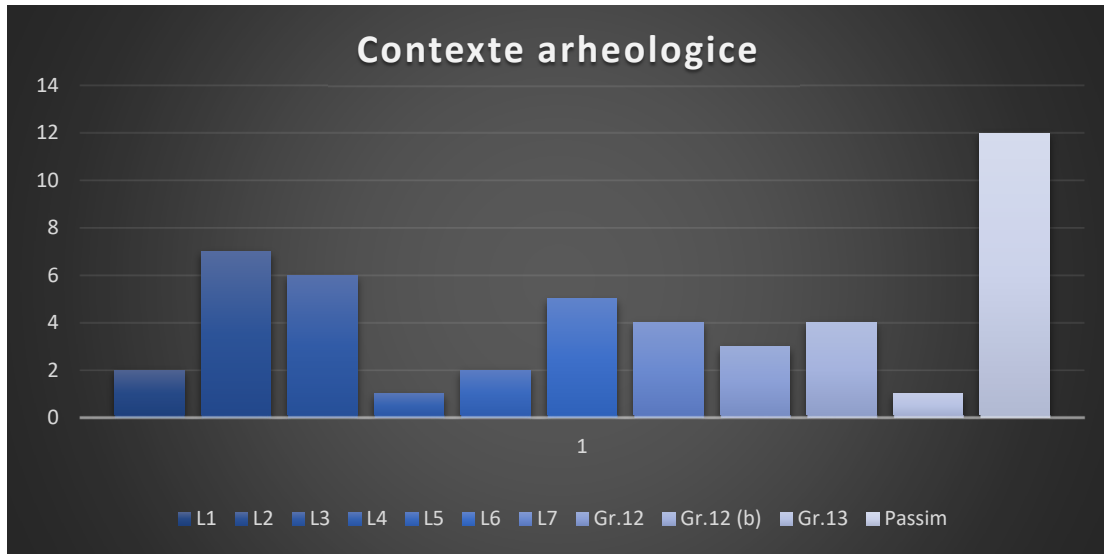
Pl. VII. 1. Fragment de masă altar descoperită în Gr. 12 (2. desen realizat de Sebastian Ciupu, Muzeul Județean Botoșani).

Pl. VIII. Recipiente din locuința L6, Cas. 9: 1. Vas cu patru picioare/altar;
2. Vas cu patru picioare, cu decor incizat și butoni.

Pl. IX. Graficul principalelor tipuri de vase.

Pl. X. Graficul contextelor arheologice.